

Székelyné Nagy Zsuzsa¹ – Fenyő D. György²

¹ magyartanár, a Magyartanárok Egyesülete választmányi tagja

² magyartanár, a Magyartanárok Egyesülete választmányi tagja

Kanonikus és aktuális

**Závada Pál: Apfelbaum és
Madách Imre: Az ember tragédiája**

Magyartanárként az irodalomtanítás során állandóan szembesülünk azzal a dilemmával, hogy a kanonikus és rendszeresen tanított műveket olvassuk-e újra és újra, vagy olvassunk mindig mást, frisset, aktuálisat. Ha pedig valami érdekeset olvasunk, bevihetjük-e az óráinkra, megoszthatjuk-e ezt az élményünket a diákjainkkal, vagy ez maradjon inkább meg saját élményünknek, szórakozásunknak, időtöltésünknek.

Legalább annyi érv szól az egyik, mint a másik álláspont és gyakorlat mellett, mint ellene, mi most mégis abból az alapállásból indulunk ki, hogy egy friss, kortárs, aktuális irodalmi élmény új szempontot, más megközelítési módot eredményezhet a sokszor tanított művek értelmezésében is. Különösen így van ez az olyan alkotások esetében, amelyek expliciten egymásra épülnek, amikor a kortárs alkotás egy klasszikus előképre épül, arra hivatkozik, illetve az adja meg vonatkoztatási rendszerét.

Závada Pál 2022-ben megjelent *Apfelbaum* című könyvének nem leplezett pretextusa *Az ember tragédiája*. A könyv beleillik Závada Pál életművének azon fővonulatába, melynek regényei a huszadik századi magyar történelem egy-egy lényeges, de akár kevésbé föltárt, nem annyira reflektorfényben álló epizódjait és konfliktusait, mozgalmait és tévútjait elemzik, méghozzá a hétköznapi emberek szemszögéből. Beleillik abba a poétikai eljárásba is, amit Závada gyakran alkalmaz, melynek eredményeként több műve is valamilyen jelentős, korábbi irodalmi alkotás intertextuális újrainírása vagy továbbgondolása. Így volt ez a *Jadviga párnája* és *A fényképész utókora* esetében is: az előbbi Flaubert *Bovarynéjének*, utóbbi az *Érzelmek iskolája* szöveg hagyományára épül). Az *Apfelbaum*nak két ilyen irodalmi előszövege is van: műfaját tekintve az *Anyegin*, a mű gondolati tartalmát illetően pedig *Az ember tragédiája*.

Závada verses regénye nehéz mű, bonyolult a történet-szövege, nagyon sok olyan történelmi-irodalmi-kulturális hivatkozással él, amelyeket ha felismerünk és megértünk, akkor a regényvilág is sokkal gazdagabban tárulkozik fel előttünk. Éppen ezért nehéz dolog tanítani, s az sem biztos, hogyan állja majd az idő rostáló, fel- vagy leértékelő próbáját. De mindez nem baj: itt és most, 2023-ban, Magyarországon érdekes és fontos kérdéseket felvető szöveg Závada Pál könyve, ezért megpróbálkozhatunk a tanításával.

A diákok valószínűleg nem fogják végigolvasni, még akkor sem, ha tizenkettedikesnek, ha fakultáción, ha nagyon érdeklődő csoportban fogjuk is tanítani. Ha mégis:

örülünk neki. Ám induljuk ki abból, hogy részleteket mutatunk meg nekik, és ezek alapján beszélünk a műről. Szintén nagyon fontos, hogy elmeséljük az egész regény tartalmát, cselekményét. Alább következik egy ilyen összefoglaló, amit vagy mi magunk, akik alaposan ismerjük a művet, elmesélünk, vagy kézbe adjuk, és a diákok maguk elolvassák. A legjobb e kettő kombinációja: előbb meséljük el a cselekményt, mégpedig minél érdekesebben, plasztikusabban, majd pedig – akár órai, akár otthoni elolvasásra – kézbe adjuk a cselekményvázlatot.

Závada Pál: Apfelbaum Nagyvárad, Berlin

A regény cselekménye

A mű főhőse Apfelbaum (=ném.: 'Almafa') Ádám, egy nagyváradai zsidó polgári család gyermeke. A verses regény 1937-ben kezdődik Nagyváradon. Ugyanakkor a műben nemcsak emberek szerepelnek, hanem az Úr is, továbbá Lucifer, valamint egy háromtagú angyali kórus, Orsi, Lenke és Charlie, akik az isteni akaratot közvetítik.

1. rész: Ádámnak van egy húga, a gyermekbénulása miatt tolószékhez kötött Juliska, továbbá két szerelme: Jakobi Éva és Lilit (Lilith). Közöttük is örölik, amikor elhatározza, hogy elmegy álmai városába, a legizgalmasabb szellemi központba, Berlinbe. Elbúcsúzik családjától is, Évától is.

A 2. és 3. rész Berlinben játszódik, ahol is a nemzetiszocializmus kiépíti a maga erőt sugárzó kultúráját, és amely a korabeli szellemi élet egyik középpontja. Lucifer itt Luzzi Ferdinánd alakját veszi föl, és bevezeti Ádámot a berlini filmstúdiók világába. Itt ismerkedik össze Leni Riefenstahllal, aki már elkészítette *Az akarat diadalát*, és a Führer legfontosabb filmes propagátora lesz. Ádám rajta keresztül bejut a filmhíradó stábjába, és maga is a propagandagépezet kiszolgálója lesz. A cselekmény 1937 és 1941 között játszódik.

Mindeközben Éva Nagyváradon van, és nagyon vágyik újra látni Ádámot. Ádám viszont Berlinben a hitleri programot népszerűsíti kamerájával, részt vesz a kristályéjszaka filmes megörökítésében, az 1939. május elseji nagy felvonulás filmezésén, és folyamatosan dolgozik a német–orosz megnevezési egyezmény aláírásakor, Lengyelország lerohanásakor és a zsidóellenes akciók végrehajtásánál.

Ádám mint híradófilmes elutazik Nagyváradra, hogy filmezze a második bécsi döntés értelmében Magyarországhoz csatolt Nagyváradot. Ádám alig találkozik a családjával, először csak véletlenül futnak össze. Ádámnak és Luzzi Ferdinándnak az is feladata, hogy az „illegálisan” ott tartózkodó zsidó családok kitelepítését is filmezzék. Évával így találkoznak: egy kitelepítésre vezényelt menetben fedezi fel őt Ádám, és vele forgat híradóanyagot, de emellett megígéri Évának, hogy megpróbálja kiszabadítani.

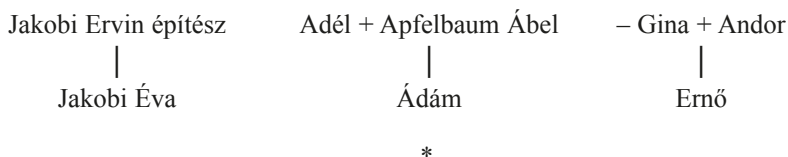
1944-ben játszódik a 4. rész, ismét Nagyváradon, 1944. május 10. után, vagyis a váradai zsidók gettóba terelése után. Ádám is, Éva is tagja az illegális kommunista sejtnak, a pártsejt főnöke pedig Lóczi Ferenc, Lucifer újabb inkarnációja. A gettó felszámolásának, a teljes deportálásnak hírére egy terv fogan meg az egyik párttag, Éva barátnőjének, Boriskának a fejében. Kiállítanak egy igazolást arról, hogy flekktfusz terjed a gettóban, és azt remélik, hogy ezért a katonák és csendőrök nem mernek majd bemenni a gettó területére, így megmenekülhetnek. Ám a pártvezetés nem az összes zsidót, hanem csak a megbízható párttagokat akarja megmenteni ezzel a csellel.

Az 5. rész 1945-ben játszódik, s a háború utáni helyzetet látjuk: Nagyvárad romokban áll, a váradi zsidók nagy részét elpusztították, Juliskát megmentették, majd megerőszkolták a szovjet katonák. Ádám ismét összetalálkozik Lilittel, aki kommunistaként miniszteri tárcát kapott, és az ő kíséretében látja viszont a tisztviselő Lucianban Lucifert. Ádámot, aki ismer filozófusokat (például Lukács Györgyöt), pszichológusokat (például Mérei Ferencet), szervezik besúgónak, első feladata Lakatos Imre kommunista tudományfilozófus megfigyelése.

Ennek a jelenetnek a folytatása a 6. fejezet, amely 1956 novemberének végén játszódik, egy vonaton. Ádám mint besúgó beszélget Lucian-Luciferrel, aki tartótisztje és helyettes államtitkár is egyben, továbbá a vonatra felszálló Évával. Ádám tudós lett, Pesten kutatót, ezért első kézből ismerte a magyar (ellen)forradalmat. Ádám feladatokat kap: tudósként Lukács Györgyöt kell megfigyelnie és fordulatra bírnia, hogy tagadja meg a Nagy Imre-kormányt. Mellette a Nyugatra (Bécsbe) disszidált Lakatos Imrét kéri számon rajta tartótisztje. Éva megjárta a román börtönöket, mert előbb mint volt illegális párttag magas pozíciókba került, később azonban őt is letartóztatták.

Az utolsó, 7. rész 1989-ben, a rendszerváltás idején játszódik Berlinben. A Berlinit évtizedekre megosztó Faltól indulunk, és habár a történet nem jut el a Fal lerombolásáig, de annak előzményeit bemutatja. Ádám elismert tudós, híres ember, részt vesz a tömegmozgalmakban, ő az egyik szónok. Szintén beszél a tömegdemonstrációkon Éva, vagy néha úgy tűnik: Lilith, időnként váltják egymást, időnként nem tudjuk eldönteni, melyikük beszél éppen. Mindenesetre a rendszerváltással, a szocializmus összeomlásával ér véget a történet.

A főszereplők családfája:

A verses regénynek van még két további főszereplője. Az egyik Réz Pál, a *Holmi* legendás főszerkesztője, aki maga is nagyváradi volt, és a történet nagyrészt az ő elbeszélésein alapszik. Több fontos epizódot elmond a könyv az ő életéből is. A másik az író, Závada Pál, akinek élményeiről is, műveiről is sokat megtudunk. Szó esik az elbeszélő berlini útjairól, továbbá erdélyi és egyéb fontos utazásairól és politikai élményeiről, valamint egyes regényeinek szereplőiről (*Jadviga párnája* stb.).

Rajtuk kívül vannak további fontos szereplők is, így például Leni Reifentahl, a német filmrendező, és Lakatos Imre kommunista mozgalmár, tudományfilozófus.

A mű sokat ugrál az időben, legutolsó időpontja 2021 (a covid-járvány és Bereményi Géza *Magyar Copperfield* című regényének megjelenése), legkorábbi történetei Ady és a *Holnap* korából valók, Ádám apjának idejéből, aki Ady közeli ismerőse, majdnem barátja is volt.

Az alábbi táblázat a műben meghatározó történelmi csomópontok idejét és az emlékezés idősíkjait foglalja össze:

Évszám, helyszín	Főszereplők, rövid esemény sor
1919 (1915) Nagyvárad	Ádám gyermekkorára, az 1915-ös évre emlékezik, a nagyszülői házra, a zsidó vallásból való kitérésre, annak okaira (háború, forradalmak, Trianon). Ádám apja idézi meg Adyt, bölcsességeit (3/53). Az én-elbeszélő visszaemlékezik: 1915-ben egyik művének főszereplője, Jadviga is járt Nagyváradon.
1937–39* Nagyvárad Berlin	Nagyvárad: Ádám Berlinbe készül összművészetet, filozófiát tanulni; búcsúzik családjától és Évától. Berlinben barátokat szerez. Az ördög Ferdinand Luzzi filmoperatőr képében jelenik meg. Megismeri Leni Riefenstahl is, ő a Führer film-beli megteremtője, művének címe: <i>Az akarat diadala</i>. Ádám az operatőrrel (Luzzival) együtt propagandafilmeket forgat. A bécsi döntés hatását, Horthy bevonulását kívánják bemutatni, ezért Nagyváradra mennek (3/55). A váradi gettóba viszik a nem magyar születésűeket, Évát is. Ádám meginog: megtagadhatná a sátánt.
1944–46–1950* Nagyvárad	Emlékekben jelenik meg a Kristályéjszaka. 1944 tavaszán a váradi gettóba több mint húszezer zsidót terelnek be. Itt kommunista szekta alakul Lóczi Ferenc vezetésével. Ő Lucifer következő megtestesülése. Ádámmal és Évával a gettóban a kommunista sejtben találkozunk. A gettóban lakó egyik kommunista asszony kitalálja, hogy híreszteljék el, hogy flekktífuszjárvány van a gettóban. Ettől a gettó menekülését remélik. Éva úgy érzi, hogy állapotos. L. Ferenc megszavaztatja viszont, hogy legyen öngyilkos, mert veszélyt jelent az illegális pártsejtre. Éva meghal. A világháború után Ádám Bukarestből érkezik vissza, Románia már szovjet uralom alatt áll. Réz Pál szüleinek megmeneküléséről is értesül az olvasó. 1950-ben Moszkvából érkezik vissza Ádám. Tudósként számítanak rá. Lilit miniszter, Ádám ügynök-besúgó lesz. Lakatos Imréről jelent tartótisztjének, Lucifernek. Éva miniszter.
1956–57* Nagyvárad, Budapest	Ádám és Lucian (Lucifer harmadik alakja) vonaton Budapest és Bukarest között, Nagyváradon. Ádám a kommunista rendszer besúgója, Lucifer (Lucian) a tartótisztje. Jelentéseket kell írnia, Ádám jelent Lakatos Imréről, Lakatos Mérei Ferencről. Éva műsorközlő. Ádám szembeszáll a kommunista eszmékkel, 1956-ban (ellen)forradalmi eszméket vall. Éva a párthoz való hűtlensége miatt börtönbe kerül. Szabadul, megismeri Ádám múltját, azt, hogy a náci propaganda-gépezet része volt. Lucian ügynök-besúgót szeretne Ádamból. A szekusokat is figyelnie kell. Éva disszidálni szeretne. Ádám nem akar elutazni.
1970	Ádám Berlinben a Magyar Intézetben lép fel tudósként. Itt beszél Lakatos Imrével is.
1976 1978	Az én-elbeszélő 1976 nyarán NDK-beli barátnőjével, Sabinével járja Berlint. Az én-elbeszélő a Királyhágó környékén, a feketetői vásárbán és Csucsán járt. Réz Pál Eötvös-kollégista múltjáról kapunk információkat.

1989*	Berlin. Ádám híres tudós lett, és a '80-as években részt vett a tömegmozgalomban. Évával él Berlinben, aki szintén a kor fontos embere. Hogy milyen szerepük volt a kommunizmus bukásában, nem derül ki. A berlini fal lebontásával, a szovjet diktatúra bukásával zárul a mű.
2000	Berlini emlékeiről szól az én-elbeszélő (2/25).
2004 2007	Berlinben ösztöndíjasként tartózkodott itt az én-elbeszélő (2/16). Réz Pál beszél Horthy nagyváradi bevonulásáról, amit személyesen is átélt gyerekként.
2016	Az én-elbeszélő búcsúja Szabolcs barátjától.
2020 2021	Ebben az évben tudatja az én-elbeszélő a helyszínt és az időt (1/2). Az író bejárja Nagyváradot és Kolozsvárt, ide képzel a kortársakat, így Se-lyem Zsuzsát, Bodor Ádámot és Tompa Andreát. Említi Balla Zsófia édesanyjának sorsát is. Nagyváradon koronavírus-járvány van, sok ember meghal.

Akár mennyire érdekes is egy ilyen összefoglaló, mégsem javasoljuk, hogy ezzel kezdjük a regénnyel való foglalkozást. Előtte két ráhangoló feladatot adunk, továbbá egy bevezetőt a regény világába. Nézzük meg ezeket sorjában.

Az első ráhangoló feladat még *Az ember tragédiájához* kapcsolódik. Ha az *Apfelbaumot* közvetlenül Madách műve után tanítjuk – márpedig ez lehet az egyik logikus helye a tanításban –, akkor induljunk el *Az ember tragédiája* irányából. Adjuk azt a többször használt, több változatban kipróbált feladatot, hogy a diákoknak tovább kelljen gondolniuk *Az ember tragédiája* történetét, és el kelljen képzelniük, hogy a 20. és 21. században hogyan folytatódna a dráma. Milyen lenne a 20. századi szín, hol játszódna, milyen alakokban jelenne meg a dráma három főszereplője, milyen eszmék fogalmazód-
nának meg ebben a színben, és milyen problémát járna körül a jelenet.

Ezt a feladatot a következőképpen adhatjuk:

Tervezték meg a ti 20. századi színeteket az alábbi szempontok szerint:

- Milyen történelmi időbe helyeznétek a történetet?
- Milyen helyszínt választanátok? (Bármilyen helyszín lehet: vidék, kisváros, nagyváros, stb.)
- Milyen szerepben jelennének meg a szereplők: Ádám, Lucifer, Éva?

Második ráhangoló feladatunk nem *Az ember tragédiájából* indul ki, hanem az *Apfelbaum* című *könyvvel* kapcsolatos elvárásainkat mozgósítja. A könyv olvasója ugyanis először a könyvvel mint fizikai tárggyal találkozik, és ez valamiféleképpen hangolja a könyv tartalmával kapcsolatos elvárásainkat. Ez a második ráhangoló feladat tehát a kötet borítójával kapcsolatos.

Vizsgáljátok meg, mit ábrázolhat Závada Pál Apfelbaum című művének könyvb-
orítója! Beszéljétek meg, hozzatok közös döntést, elgondolásokat fogalmazzatok meg egy-két mondatban!

Ezeket a feladatokat követheti még akár egy olyan is, amely bevezet bennünket a regény cselekményének világába. Ahogy a könyv alcíme mutatja, a regény két városban, Nagyváradon és Berlinben játszódik, és mindkét helyen jelentős történelmi események

zajlanak le, amelyek nem egyszerűen a főcselekmény háttérét alkotják, hanem annak szerves részei.

A következő feladatban a diákok kapnak két fényképet, egyet Nagyváradról, egyet Berlinről, továbbá kis papírlapokon kétszer öt állítást, és az állításokat kell hozzárendelniük a két helyszínhez. A megoldásban segítséget jelenthet nekik, ha már olvasták a regényt, és építhetnek történelmi ismereteikre is. Nem baj, ha nem tudják a megoldásokat, a csoportmunka után megbeszéljük.

A munkaforma ebben az esetben is csoportmunka, éppúgy, mint az előbbi két feladat esetében. Mindannyiszor három-négy fős kiscsoportokban érdemes dolgozni.

A két kép:

Rendeljétek a városképekhez a megfelelő eseményeket és helyszíneket!

Berlin:

A Kleist–Vogel kettős sír a Wannsee partján

A Wannsee-konferencia (1942)

Vilmos császár emléktploma

Kristályéjszaka

Gorbacsov szovjet pártfőtitkár 1989-ben elfogadja a fal lerombolását

Nagyvárad:

Gettó, 36 utcányi elkülönített területen

Fekete Sas palota

Horthy Miklós ünnepélyes bevonulása

Az orosz csapatok bevonulása a városba

A Holnap szerzői és szerkesztői elmennek Adyval a Müllerájba

Ezt követően érdemes elmesélni a regény cselekményét. Mint fentebb javasoltuk: a legérdekesebb a szabad élőbeszéd, ezért egyszerűen meséljük el a történetet. Ha vannak diákok, akik már olvasták (vagy az egészet, vagy részleteit), akkor bízhatjuk rájuk az összefoglalás feladatát, de összeszedhetjük együttes munkával is a történetet úgy, hogy a regényt már ismerő diákok és a tanár egymásnak adják át a szót. Mivel huzamosabb ideig foglalkozunk a művel, ezért hasznos, ha ezt követően a cselekményvázlatot ki is osztjuk.

A következő lépésben kerül sor a műfaji kérdések megbeszélésére. Itt a következő eljárást javasoljuk: Kiosztjuk az alábbi összeállítást, amelyben négy verses regény egy vagy két versszaka szerepel. Ha van esély arra, hogy a diákok kettőt felismerjenek, akkor adjuk feladatnak azt, hogy olvassák el őket, és mondják meg, honnan származnak a részletek. Ezt követően mondjuk meg az idézetek forrását, és nevezzük meg a verses regény műfaját.

A feladat második része, hogy idézetpáronként hasonlítsák össze a kétszer két részletet, és gyűjtsenek jellemzőket a verses regény műfaját illetően. Ezt a feladatot is közös megbeszélés zárja.

Első részlet: Térey János: *Paulus*, 5. versszak

Második részlet: Varró Dániel: *Túl a Maszat-hegyen*, 11. versszak

Harmadik részlet: Puskin: *Anyegin* (Áprily Lajos fordításában), 1–2. versszak

Negyedik részlet: Závada Pál: *Apfelbaum*, 1–2. versszak

5.

Paulus, korszakos barátom,
Ki Budapesten született
– Nem hesseni, tarzusi tájon –:
Újlipótvárosi gyerek,
Azonban tény, a napvilágot
Óbudán látta meg az áldott...
S a Margit Kórház – döbbenet –
A méltó Szent előnevet
Szép ornamensét, nélkülözte
Kádár korcs országzászor.
Honunk, legvidámabb akol,
Balaton-parti céllövölde
S az első metró a Blahán
Paulus élte nek hajnalán.

* * *

11.

Belépve így hadarni kezdett
Az ismeretlen kisgyerek,
Kit Muhi Andrisnak neveztek,
S kit én már régen ismerek –
És lesz sokunknak ismerőse,
Mivel mesénknek ő a hőse.
Hát, hősünknek mi, öt barát
Nem értettük minden szavát
(Mit közreadtam szó szerint itt),
De bármi volt a lényege,
A Lajhárnak volt tényleg egy
Mobilja – azt nyomkodta mindig,
Nem volt körötte térerő,
És más osztott, nem éppen ő.

* * *

1.

Nagybátyám, elvek jámbor öre,
Komoly beteg lett, higgyük el;
Jobb ötlet telhetnék-e tőle?
Most már becsülést érdemel.
Példája másnak is tanulság,
De jaj, már több, mint életuntság
Mellette ülni éjt-napot,
S még egy percig sem hagyni ott!
S mily álnokság agyonbecézni
A félholtat későn-korán,

Igazítgatni vánkosán,
Gyógyszert kínálni, szánya nézni –
S titokban sűrűn nyögni fel:
„Az ördög már mikor visz el?”

2

Egy naplopó szólt így magában,
Kit porban posta-trojka vitt,
S mert pártfogót lelt Zeus atyában,
Megöröklí rokonait.
Ruszlán s Ludmila olvasója,
Mindjárt első találkozóra
Bemutatom hősöm neked,
Ha, olvasóm, megengeded:
Anyegin, kedves jó barátom,
A Néva-parton született,
Te is? Vagy ott fényeskedett
Az ifjúságod? – szinte látom!
Ott rám is sok víg óra várt,
De észak rossz nekem, csak árt.

* * *

1.

Ma megtudtam, hogy nagyapámnak már csak
a végstádium elfekvője jut.
S bár nem mondták, ez négy hónap vagy két hét,
nekem egy kínos búcsúvizit, bocs,
de mostanában nem annyira lesz jó,
idegileg sem, időmbe se fér.
Meg – őszintén – mit kezdjek én egy ronccsal,
ki már csak sír és hány és davenol?
Szerettem őt, de sajnós ez nem ő már,
s neki sem én lennék. Vagy azt hinné,
műtősfíú vagyok, aki eltévedt.
A lényeg az, hogy én tükön ülök.
Tanulmányútra indulnék, de máris.
És egy helyben kell toporognom itt?!

2.

Ez hősöm antréja – meg helyzetének
a summája. Ádám a neve, de
ab ovo – másnak aligha hívhatnám.
Ha mellé most is Évát képzelünk,
nem járunk rossz nyomon – ám ez itt bővebb
s talányosabb választ igényel majd.
És lépjen föl Lucifer árnyvezérként!
Ezt tán ki is találtad, olvasóm,
vagy hogyha Bereményi Copperfieldjét
bújnád ma még, holnap megfejtethed...

Most, kétezer-husz ószén hadd tudassam
 a helyszínt s az időt: Nagyváradon
 vagyunk ezerkilencszázharminchétben.
 Ádám még nem sejtí, hogy figyelik.

Miután a cselekményt, a helyszíneket, továbbá a művet éltető két legfontosabb szöveg-hagyományt – Madách művét és a verses regény műfaját – megismerték a diákok, ezután térhetünk rá a mű néhány fontosabb jellemzőjének megbeszélésére. Ezúttal a tanári előadás módszerét javasoljuk, mert a diákoknak nincs meg a megfelelő műismeretük néhány versszak alapján ahhoz, hogy átfogóan lássák, vagy a tanár irányításával együttesen fedezzék fel a mű egészét.

Elkészítettünk egy rövid elemzést-összefoglalást a verses regény legfontosabb kérdéseiről. Ezek a kérdések mind felvethetők a szövegről való elemző beszélgetések során.

A mű címében megjelölt két nagyvárosban bontakozik ki előttünk Apfelbaum Ádám útkeresése, sodródása, karrierje. A főszereplő nevének jelentése – almafa – felidézi a bibliai édent, a bűnbeesést, az emberben rejlő tudásvágyat és a bűnbeeséséből következő halandóságot. A főszereplő neve persze bármi más is lehetne, erre utal a 3/7. versszakban megfogalmazott válasz.

Apfelbaum Ádám sodródik a történelemmel, a történelemben. De vajon a vele született kíváncsiságot hogyan, milyen külső és belső katalizmák során elégti ki, törekvéseit hogyan valósítja meg? Kétkedő, tévelygő, olykor reflektív személyisége vajon megnyugvást talál-e a jövőt illetően az Úr bölcs válaszaiban? Erre majd a szövegrészletek elemzésekor kaphatunk választ.

A verses regény fejezeteinek számában a bibliai 7-es szám szerepel. A fejezetek strófáinak száma is szimbolikus, a 20. századi európai történelem két meghatározó eseményére utalnak: az 1. és az 5. fejezet 56, a záró 7. fejezet 89 versszakból áll.

A verses regény súlypontjában három történelmi időszak áll: 1937–39, 1940–46, továbbá 1956 és 1989. Apfelbaum Ádám mindhárom korszakban más-más alakban jelenik meg. Öregedését az Úr megállítja, így az 1937-ben kb. 20 éves fiatalember 1989-ben is cselekvő, karriert építő tudós marad. Ezzel ellentétben Lucifert az Úr öregedéssel sújtja.

A kiemelt történelmi csomópontok mellett más idősíkok is felvillannak. A szereplők, az én-elbeszélő emlékképei, reflexiói szintén megjelennek a műben. A történelmi és a személyes emlékezet hálózatának, csomópontjainak találkozásai ezek. Az időbeli ugrások megtörik a történet linearitását. Így jutunk el 1915-től a közelmúltig, egészen 2021-ig. Emiatt a nagyívű kompozíció, közel százévnnyi tapasztalat, kapcsolat, emlék felidézése miatt nevezhetjük a művet a 20. század enciklopédiájának (Wannsee-kastély, Brecht, Leni Riefenstahl, Eisenstein, Réz Pál, Esterházy Péter, Lukács György, Mérei Ferenc, Lakatos Imre, Mihail Gorbacsov...).

Tartalmi, szellemi gazdagsága, valamint a más irodalmi művekkel való bonyolult intertextuális kapcsolathálózata miatt az Apfelbaumot nem lehet egyetlen műfaji kategóriába besorolni. Maga a szerző eposzként határozta meg alkotását. Ugyanakkor a sok írói és szereplői reflexió miatt memoárként is olvashatjuk (Réz Pálhoz, Esterházy Péterhez fűződő személyes kapcsolatok, Apfelbaum Ábel kapcsolata Adyval, a Jakobi családdal, stb.).

A verses regény főszereplője Ádám, akinek jellemterképét felvázolhatjuk, és magyarázatokat fűzhetünk a megállapításokhoz. Az eseményterképekből már

megismertük tévelygéseit, a náciizmushoz és a kommunizmushoz való vonzódását, Évához és Lilithez fűződő ambivalens viszonyát, mindenén átgazoló karrierizmusát, esendőségét, istenkeresését. Hétköznapi ember ő, akit sokszor sodornak az események, ám minden korszakban megpróbál helyzetben maradni, emiatt jellemét néha bizony csúnya tettek csorbitják. Ilyen például a nagyszüleikhez, Évához, vagy a testvéréhez való viszonya.

Vajon miért jelenik meg két Éva a műben? Madách „mézből és méregből” összeszúrt Évája hasad itt ketté? Lilit az ősi démon, aki szép, szenvedélyes, okos, bátor, lázad másodlagos teremtettsége ellen.

Éva és Ádám gyermekkoruktól ismerik, szeretik egymást. Éva szép és szerény nő, okos, kitart Ádám mellett, mindvégig hűséges. Visszavárja őt Berlinből, hiszen szereti. Figyelmezteti tévedéseire. A berlini fal lebontása után kétségbeesik Ádám vezéri álmaitól. Hálás az Úrnak, akivel megosztja kételyeit a jövőt illetően. Az Úr a következő útravalóval bocsátja el: „ember vagy, így hát küzdj.... Aztán hogy bízva / bízzál-e, vagy a gyanúperrel élj, nem tudom.” 7/86).

Lucifer alakja a leginkább madáchi figura. A tagadás szelleme, aki cinikus, okos, szembeszáll az Úrral. Szellemes megszólalásai nagyon szórakoztatóak. Remek stratégia, ő mondja ki, melyik két nagyváros legyen kísértésének helye. És valóban csapások tömkelege zúdul általa a 20. századra:

„Mert Isten nem figyel, magyar az ördög,
amint neked meséli olvasóm:
– Trianonban viszont leamputálták
hazánk kétharmadát, s Nagyvárad is
a román oldalra került...” (1/12)

Ugyanakkor örök szellem, hiszen korszakok jönnek-mennek, ő létező és örök marad. Az Úrnak mondja:

„Nézd, mind a ketten sokat tapasztaltunk,
volt már ehhez hasonló tréfa is.
A vörös csillagnak bealkonyult most,
hogy beüssön megint a jobbhorog [...]
Nem hitted volna, mégis látod újra
enyém lesz a főnix-feltámadás.” (7/76)

Az Úr párbeszédet folytat angyalaival, a szavakat hozzá intéző Luciferrel, Évával, Ádámmal. A teremtő Isten lemond mindenhatóságáról, vagy elveszíti azt a 20. század embertelensége folytán. Angyalai számára is érthetetlen a hallgatása.

Orsi angyal:

„– De Uram, új korszaka nyílt a bűnök
tág univerzumának. Félünk, már
te magad sem találsz szavakat majd rá.
Arról nem beszélve, hogy mit tehetsz... –
S az Úr nem tudja mit mondjon, kihátrál:
– Az embernek megadtuk az esélyt...” (4/29)

Ádám a rejtőzködő Istenhez fordul, kérdésére – „Hová visznek utolsó lépteim?” – a következő választ adja az Úr:

„– Miért lettem veszélyeztetett Isten saját kockázattal? Mert mindenről nem gondoskodhatom, így másokétől is függ a törődésem. A világ pedig tökéletlen, ez azt jelenti, hogy vagy nem létezem, vagy hagytam, hogy beavatkozzon más is, elvesztettem mindenhatóságom. Ha megvolna, a jósággal együtt, fölfoghatatlan talány volnék. Most rajtatok a sor: Azzal kell törődnöd, hogy ne történjen meg az – vagy ne gyakran, ne miattad –, hogy reményvesztetten meg kelljen bánnom, hogy hagytam, jöjjön létre a világ.” (6/54)

Az Évával folytatott párbeszédben ezt mondja:

„...Megsúgom neked, nemhogy mindenhatóságról nincs szó, minden tudásról sincs.” (7/86)

Az ember felelősségéről, a mindenhatóság elvesztéséről szóló nyilatkozat után milyen eszköz marad hát számára?

„Jaj, Charlie Parker, te beteg angyal!
A szeretetről... A szeretetről majd én gondoskodom –” (7/89)

A fentiekén kívül az Apfelbaum gazdagsága további elemzési szempontokat kínál az olvasóinak:

- Az egymásra rakódott személyes történelmi tapasztalatokkal való megküzdés, szembesülés kérdése
- A műben megjelenő közös kultúrtörténelmi múltunk feltárása
- Sorspárhuzamok: Iphigenia és Éva, Ábrahám és Ádám között
- Párhuzam a teremtés folyamata és a műalkotás folyamata között (a teremtés aktusa – a mű mint szöveg megalkotása)
- Hogyan jelenik meg és módosul az Úr szerepe, mindenhatósága és jósága
- Milyen női alakváltozatok jelennek meg a könyvben: Éva és Lilit alakjának párhuzama és különbségei
- Az angyalok szerepe, nyelvhasználata

Ezt követheti a közös elemzés legérdekesebb, legnyitottabb és leginkább a diákok kérdéseire válaszoló része. Madách művében is választ keresünk a létünket irányító kérdésekre, arra, hogy mitől függ a történelem haladása, mitől függ az egyén szerepe a történelemben, hogy van-e célja, értelme az emberi létezésnek, az emberi történelemnek és az emberi törekvéseknek.

Alább egy olyan összeállítást mutatunk, amely ezekről a kérdésekről szól. Mindkét mű végéből válogattunk: *Az ember tragédiája* 15. színéből, valamint az *Apfelbaum* 6. és 7. fejezetéből. Az alábbi, mindkét műre vonatkozó, az összehasonlítás lehetőségét is magában foglaló kérdéseket tesszük fel a csoportoknak:

- Hogyan tovább? Milyen kérdések, dilemmák merülnek fel Ádámban és Évában?
- Milyen útravalót ad az Úr Ádámnak, Évának?
- Mit mondanak az angyalok?
- Milyen következtetéseket vontok le a két különböző Isten által megfogalmazott válaszokból, útmutatásokról?

Madách Imre: Az ember tragédiája; Tizenötödik szín

Ádám:

Uram! rettentő látások gyötörtek,
 És nem tudom, mi bennök a való.
 Óh mondd, óh mondd, minő sors vár reám:
 E szűkhatáru lét-e mindenem,
 Melynek küzdése közt lelkem szűrődik,
 Mint bor, hogy végre, amidőn kitisztult,
 A földre öntsd, és béigya porond?
 Vagy a nemes szeszt jobbra rendeléd?
 Megy-é előbbre majdan fajzatom,
 Nemesbedvén, hogy trónodhoz közelgjen,
 Vagy, mint malomnak barma, holtra fárad,
 S a körből, melyben jár, nem bír kitörni?
 Van-é jutalma a nemes kebelnek,
 Melyet kigúnyol vérhullásaért
 A kislelkű tömeg? Világosíts fel,
 S hálásan hordok bármi végzetet;
 Csak nyerhetek cserémben, mert ezen
 Bizonytalanság a pokol. –

Az Úr:

Ne kérdd
 Tovább a titkot, mit jótékonyan
 Takart el istenkéz vágyó szemedtől.
 Ha látnád, a földön mulékonyan
 Pihen csak lelked, s túl örök idő vár:
 Erény nem volna itt szenvedni többé.
 Ha látnád, a por lelkedet felissza:
 Mi sarkantyúzna, nagy eszmék miatt,
 Hogy a muló perc élvéről lemondj?
 Míg most, jövőd ködön csillogva át,
 Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz,
 Emel majd a végetlen érzete.
 S ha ennek elragadna büszkesége,

Fog korlátozni az arasznyi lét.
 És biztosítva áll nagyság, erény.

Ádám:

[...] De, óh, Uram! ki fog feltartani,
Hogy megmaradjak a helyes uton?
Elvontad tőlem a vezérkezet,
Hogy a tudás gyümölcsét ízlelém.

Az Úr:

[...] s ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd
Szünetlenül, mely visszaint s emel,
Csak azt kövesd. S ha tettdús életed
Zajában elnémúl ez égi szó,
E gyöngé nő tisztább lelkülete,
Az érdekek mocskától távolabb,
Meghallja azt, és szíverén keresztül
Költészetté fog és dallá szűrődni.
[...]

Angyalok kara:

Szabadon bűn és erény közt
Választhatni, mily nagy eszme,
[...]

Ne vakítson el a képzet,
Hogy, amit téssz, azt az Isten
Dicsőségére te végzed,
És ő éppen rád szorulna,
Mint végzése eszközére:
Sőt te nyertél tőle dísz, ha
Engedi, hogy tégy helyette. –

Az Úr:

Mondottam, ember: küzdj és bizva bízzál!

Závada Pál: Apfelbaum

6. rész

Ádám:

51.

[...] – Az eltávolodott Istent kerestem,
de mert egymásnak vagytok feszülve,
s talán még össze is vagytok tapadva,
azt hittem, könnyebben elérem őt
a te sátáni oldalad felől és
az öncélú büntetteken át, mint
a reménytelen jóságon keresztül.
Hová visznek utolsó lépteim?
Mit tegyek? Isten az én világomban
rejtőzködő, és elfedi arcát.

52.

– Uram, itt Ádám. Elég rég szóltam hozzád... Tudod, a legdivatosabb bölcselekedők ma úgy tartják, magad vagy a középpont, ahová az idő s a történelem tart, aztán tebenned kell, hogy megsemmisüljenek, ha jó az alkony, s kígyónk enfarkába harap, hiszen a kezdet kezdetén a véges idő szintén az örökkévalóság isteni lényegéből szakadt ki, mert a napszállta sötétje benned volt kezdetben is ugyanígy, következtetésképp, Uram, magad volnál a gondolatok örök alkonya.

53.

[...] Uram, állítólag, bár nem biztos ez sem, hisz képzeletben azt az Istent kell látnom, aki épp fejest ugrik a nemléttbe, csakúgy, ahogyan Krisztus a keresztfáról leveti magát.

Úr:

54.

– Miért lettem volna veszélyeztetett Isten saját kockázattal? Mert mindenről nem gondoskodhatom, így másokétól is függ a törődésem. A világ pedig tökéletlen, ez azt jelenti, hogy vagy nem létezem, vagy hagytam, hogy beavatkozzon más is, elvesztettem mindenhatóságom. Ha megvolna, a jósággal együtt, fölfoghatatlan talány volnék. Most rajtatok a sor: Azzal kell törődnöd, hogy ne történjen meg az – vagy ne gyakran, ne miattad –, hogy reményvesztetten meg kelljen bánnom, hogy hagytam, jöjjön létre a világ.

7. rész

Éva:

81.

– S amit Lenke mondott... mikor Te úgymond meghaltál... Magunkhoz térünk, s ott vagy süketnémán, A Márk-változatban így van írva. Amúgy tényleg ez lett a kedvenced? Vagy nem is olvastad végig? – Látjuk majd színről színre az Urat, viszont a titok megmarad. [...]

82.

– Te vagy ez a baj, a szomorú Isten.
Ki vagy Te, Uram, és ki vagyok én?

84.

[...] Hálás vagyok, hogy lejöttél,
Uram, de nem azért mondtam el ezt,
hogy beavatkozni kérjelek téged,
csak hogy legyen kivel beszélgetnem.

85.

[...] ott állsz Uram, Te is. S azt mondd:
„A jövőd ködön csillog át...” Csupán
ennyit. [...]

Úr: 86.

– Tudom, ki vagy... S nem kérdem, hogy melyik vagy.
Mit mondjak?, asszony...? rendben, úgy mondom,
ember vagy, így hát küzdj... Aztán hogy bízza
bizzál-e, vagy a gyanúperrel élj,
ezt nem tudom. [...]
De hol van az kikötve, hogy engem
tilos kétségbe ejteni? Hát, kérlek,
forduljunk máskor is bizalommal...!

Záróstrófa: 89.

A szférákból most fényesen fölszendül
Charlie Parker szaxofonjátéka,
s ráismerhetünk: Charlie angyal fűjja.
Az Úr idelentről figyel föl rá,
s kikészíti a saját szaxofonját.
Még tétovázik, de már sejthetjük,
hogy csatlakozni fog... A maga módján.
Azazhog... elég gyatrán megy neki.
De abbahagyja! Dohog, nagyot sóhajt...
– Jaj, Charlie Parker, te beteg angyal!
A szeretetről... A szeretetről majd
én gondoskodom – mondja. Hangszerét
elteszi, s reccsenő nyakát fájlalva
fölnéz a lajtorján a magasba.

A legfontosabb kérdésekről, a dilemmákról, a zárlatok tragikumáról és a tragikum feloldásáról ismét érdemes a csoportmunka végeztével beszélgetni. Magunk azt emeljük ki a Závada-műből, hogy az angyalok kiterjesztik védőszárnyukat a világra, megvédik, hogy ne robbanjon ki a kommunista diktatúra lebontásakor háború. Ebben az esetben ezeknek a legvégső kérdéseknek a megbeszélése végül ki is tágulhat, és a műelemzés helyét lassanként, fokozatosan átveheti a reflektálás.

Végül egy hangulati lezárást ajánlunk az óra végére: hallgassunk egy kis zenét, Charlie Parker valamely szaxofonszólóját.

Alább közlünk egy táblázatos tematikus tervet, amelyben a főnti feladatokat és lépéseket elhelyeztük. A vázlat a konstruktív pedagógia szellemében a ráhangolódás – jelentésteremtés – reflektálás fázisaihoz rendeli az egyes lépéseket. A fenti vázlat véleményünk szerint körülbelül három tanórában valósítható meg, de vázlatunkban nem bontottuk órákra a tervet.

Szerkezet	Az órák menete	Munkaforma
1. Ráhangolás	Köszöntés, a foglalkozás céljainak ismertetése A Madách-mű felidézése, összefoglalása Tervezzétek meg a ti 20. századi színeteket az alábbi szempontok szerint: Milyen történelmi időbe helyeznétek a történetet? Milyen helyszínt választanátok? (Bármilyen helyszín lehet: vidék, kisváros, nagyváros, stb.) Milyen szerepben jelennének meg a szereplők: Ádám, Lucifer, Éva?	Csoportmunka
2. Jelentésteremtés	Vizsgáljátok meg, mit ábrázol Závada Pál <i>Apfelbaum</i> című művének könyvborítója! Beszéljétek meg, hozzatok közös döntést, elgondolásokat fogalmazzatok meg egy-két mondatban! Minden csoport kap két képet és cédulákat a leírt történelmi eseményeket. Rendeljétek a képekhez az eseményeket! Milyen események történtek e két városban? A cselekmény összefoglalása (A tartalom ismertetése röviden) Milyen közös elemeket fedeztek fel a négy részletben (Térey, Varró D., Puskin, Závada)? Hasonlítsátok össze a két mű részletét, emeljétek ki a közös vonásokat! Beszéljünk a puskinsi hagyomány folytatásáról. Elemzési szempontok a műhöz Madách Tizenötödik szín és Závada Apfelbaum című művének 6., 7. fejezetéből kiemelt részletek Összehasonlítás Hogyan tovább? Milyen kérdések, dilemmák merülnek fel Ádámban és Évában? Milyen útravalót ad az Úr Ádámnak, Évának? Mit mondanak az angyalok? Milyen következtetéseket vonsz le a két különböző Isten által megfogalmazott válaszokból/ útmutatásokról? A feladatot elő kell készíteni a kiemelt szereplők karakterének bemutatásával.	Csoportmunka és megbeszélés A borító kivételével Csoportmunka és megbeszélés Tanári közlés Csoportmunka és megbeszélés Tanári magyarázat, szükség esetén PowerPoint-tal Csoportmunka és megbeszélés
3. Reflektálás	Vélemények a két mű válaszáiról Charlie Parker szaxofonszólója	Beszélgetés Zenehallgatás

Absztrakt

Tanulmányunk Závada Pál *Apfelbaum* című verses regényének iskolai feldolgozásához ad különféle szempontokat és feladatokat. Az elbeszélő költeményt mint történelmi tablót tekintjük egyik feladatunkban, mint a verses regény műfajának egy változatát egy másikban, mint Madách Imre *Az ember tragédiája* című színművének parafrázisát egy harmadikban, mint filozófiai-történefilozófiai kérdéseket exponáló művet egy negyedikben, és mint az ember társadalmi cselekvési lehetőségeit vizsgáló alkotást egy következőben. A tanulmány pedagógiai felfogását tekintve a konstruktív pedagógia talaján áll, módszertanilag a kooperatív és felfedeztető eljárásokat részesíti előnyben, az olvasóvá nevelés útjai közül a részletek tanításának elvét tartja hatékonynak, a tanítás céljának pedig a diákok szembesítését tartja lényegi – egzisztenciális, morális és történelmi – kérdésekkel.

Kulcsszavak: irodalomtanítás, irodalmi kánon, kortárs irodalom, intertextualitás